

СМУЩИНСЬКА І. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КАЛЬКУВАННЯ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено проблемі кальок і калькування у сучасній французькій мові. Особлива увага приділяється різним підходам до їх аналізу та інтерпретації.

Ключові слова: калька, калькування, французька мова.

В статье анализируются проблемы кальки и калькирования в современном французском языке. Особое внимание уделяется разным подходам к их анализу и интерпретации.

Ключевые слова: калька, калькирование, французский язык.

The following article analyses the problems of translation loan word in the modern French. A special attention is devoted to different approaches concerning the analysis and interpretation of the above-mentioned language phenomenon.

Key words: translation loan word, calk, modern French.

Актуальність. Як відомо, лексичний склад будь-якої мови може збагачуватися двома основними шляхами: внутрішнім – через творення нового слова (тобто деривацію) чи нового значення (семантичний розвиток слів), або зовнішнім – через запозичення. Проблема запозичень останнім часом постійно привертає увагу науковців, оскільки процеси взаємовпливу мов, інтерференції, інтернаціоналізації є на часі. При всьому тому, такий специфічний вид запозичень як **калька**, що є результатом процесу **калькування** (хоч не всіма дослідниками калька визнається як підвид запозичення), часто залишається поза увагою науковців. Однак на думку Ш. Баллі [1:71], запозичення є менш поширеними, ніж кальки, отже, цей мовний феномен заслуговує на увагу. Калькування згадується, як правило, у працях з теорії перекладу, можна назвати зокрема: В. В. Алімова [2:21–22], Н. І. Дзенса [3:39–40], М. С. Зарицького [4:36–38] та інших. Однак лексикологи часто її навіть і не помічають, зокрема це стосується французької лексикології. Отже, **об'єктом** нашої статті є калька у французькій мові (як об'єкт калькування, так і результат), а **метою** статті є визначення місця кальок у сучасній французькій мові, її типів, і використання калькування при їх відтворенні іншими мовами. Вирішення цих завдань і складе **наукову новизну** роботи. **Матеріал дослідження** – сучасна французька мова.

Вважається, що до наукового обігу термін “калька” увів Шарль Баллі [1:68–69], який писав про те, що калька і запозичення

представляють не лише лінгвістичний, але й суспільний інтерес, оскільки є символами і показниками культурних обмінів між народами, свідченням впливу, який одні культури здійснюють на інші; і власне вони доводять існування так званого “європейського психічного складу”.

Одразу визначимося з тим, що *калькою* (від франц. *calque* – копія) можна вважати результат буквального перекладу іноземної мовної одиниці. Як правило, йдеться про морфемний переклад складного іноземного слова (*лексичну*, чи *словотворчу кальку*), тобто коли створюється нове слово наслідуванням іншомовної моделі, однак з використанням власного матеріалу, як-от:

chute d'eau (fr.) – водоспад (укр.), тобто *водо-спад*,
agricultura (лат.) – землеробство (укр.) (*agri-cultura* / *земле-робство*),

intramuscularis (лат.) – внутрішньом'язовий (укр.) (*intra-muscular-is* / *внутрішньо-м'яз-ов-ий*),

propomen (лат.) – займенник (укр.), *местоимение* (рос.),

skyscraper (ang.) – *gratte-ciel* (fr.), *хмарочос* (укр.), *небоскреб* (рос.),

superpower (ang.) – *наддержава* (укр.),

pour-cent (fr.) – *відсоток* (укр.),

самокритика (рос.) – *autocritique* (fr.) *тощо*.

Чи про запозичення переносного значення іншомовного слова (*семантична калька*), тобто коли під впливом слова іншої мови починає розвиватися полісемія у слова власного. Так, наприклад, під впливом французького слова *raffiné* українське *витончений* отримало переносне значення “*вишуканий*”.

Те ж саме можна сказати про перенос значення пряме/переносне у прикметника *обмежений* (про територію → про людину), що відбулося під впливом французького *borné*.

Французьке дієслово *toucher* з його значеннями “*торкатися*”, “*зачіпити*” (“*розхвилювати*”) спричинило появу переносних значень у відповідних дієслів і дієприкметників у російській та українській мовах (*touchant*).

Те ж саме можна сказати про переносне значення дієслова *saisir*.

У свою чергу французька мова створила певну кількість семантичних кальок під впливом інших мов:

дієслово *réaliser* під впливом англійського *to realize* отримало значення “*comprendre, saisir, se représenter clairement*”,

іменник *séminaire* під впливом німецького *Seminar* отримало значення “*groupe d’étudiants travaillant sous la direction d’un enseignant*”,

culture отримує значення “*civilisation*” від німецького іменника *Kultur*,

créature отримало значення “*personne qui tient sa position d’une autre*” під впливом італійського іменника *creatura*,

nouvelle у значенні “*brève composition littéraire*” йде від італійського *novella*,

іменники *camarade* і *cellule* отримали нові “політичні” значення під впливом відповідних слів російської мови тощо.

Останнім часом спостерігається поява значної кількості семантичних кальок у науковій термінології. Так, англійське *mouse* скальчувалося французькою мовою як *souris* і українською як *миша* щодо назви комп’ютерної миші, у той час як італійська мова, наприклад, пішла шляхом простого запозичення слова *mouse*.

Те ж саме можна сказати і про новий термін *коврик* (для комп’ютерної миші) – килимок – *tapis*.

Чи *icône* – комп’ютерна іконка. Говорять:

“*on manipule un souris,*
on jette un document dans la corbeille,
on ouvre une nouvelle fenêtre”.

Іноді мають місце певні зсуви чи трансформації типу:
soucoupe – тарілка (НЛО).

Англійське *star* дало українське *зірка* (кіно, поп зірка), однак французи пішли шляхом прямого запозичення з англійського (*star*), а потім створили своє власне *vedette de l’écran* і навіть похідне *starlette*.

Clou (d’un programme) – гвоздь програми (рос.), однак не *цвях* (укр.)

Отже, як бачимо, коли одна мова використовує калькування, інша йде шляхом простого запозичення, або якимось іншим (наприклад, описовим).

Власне, ці два види кальок, згадані вище, і вважаються її **основними видами**.

Повертаючись до лексичних кальок, скажемо, що французька мова скальчувала багато складних слів з **англійської** чи **німецької** мов:

cyberwar (ang.) → *guerre d’information* (fr.),

self-service (ang.) → *libre-service* (fr.),
free-trade (ang.) → *libre-échange* (fr.),
loud-speaker (ang.) → *haut-parleur* (fr.),
Übermensch (all.) → *surhomme* (fr.),
Bollwerk (all.) → *boulevard* (fr.),
Quartiermeister (all.) → *quartier-maître* (fr.),
Kindergarten (all.) → *jardin d'enfants* (fr.), etc.

Деякі прийшли навіть з російської мови як-от:

sans-parti, *vaisseau spatial*, *autocritique*,
пятилетка – *plan quinquennal* (fr.) – *five year plan* (ang.),
красноармеец – *soldat de l'Armée Rouge*.

З іншого боку, французька мова також дала певну кількість кальок цим мовам:

Ecole Militaire (fr.) – *Militärschule* (all.),
Lieutenant-colonel (fr.) – *Oberstleutnant* (all.), etc.

При цьому звичний порядок слідування частин слова чи слів часто не відповідає загальноприйнятим нормам французької мови. Так, *le national-socialisme* зберіг німецьку структуру. Однак іноді калькування супроводжується зміною порядку слідування елементів, тобто відбуваються різного роду **формально-структурні перетворення**, що їх вимагає норма іншої мови:

mass culture (ang.) – *culture de masse* (fr.),
green revolution (ang.) – *la révolution verte* (fr.).

Оскільки калькуватися може не лише складне слово, а й вираз чи фразеологізм (хоч іноді розмежування словоскладання і аналітичної деривації є справжньою проблемою як, напр., *водопровід* – *conduite d'eau*, *водоріз* – *taille-mer*, *водоочистник* – *épurateur d'eau*, *chute de neige* – *снігопад*), тобто коли шляхом буквального перекладу відтворюється словосполучення і зберігається в ньому послідовний порядок слів, доречно говорити про існування **словосполучувальної та фразеологічної кальки**. Наприклад:

white-collar (ang.) → *col blanc* (fr.), *білі комірці* (укр.),
blue stocking (ang.) → *bas-bleu* (fr.), *синий чулок* (рос.),
social life (ang.) → *vie sociale* (fr.), *суспільне життя* (укр.),
présence d'esprit (fr.) → *присутність духу* (укр.).

Можна сказати, що на сьогодні значна частина таких кальок інтернаціоналізувалася і стала надбанням багатьох мов:

année académique – від англ. *academic year*,
homme du monde (fr.) – *Mann von Welt (all.)*,
obéissance aveugle – сліпа покора йде від нім. *blinder Gehorsam*,
outlaw (ang.) – *hors-la-loi (fr.)*, поза законом (укр.) тощо.

Багато з них перетворилося на справжні **кліше**, тому іноді важко визначити їхнє справжнє джерело, напр.:

centre d'intérêt – центр (коло) інтересів,
lune de miel – медовий місяць,
froid de chien – собачий холод,
monte di pietà (it.) – *mont de piété*,

а також:

prêt-à-porter,
lutte pour la vie,
chasse aux sorcières, etc.

Фразеологічна калька є послівним буквальним перекладом фразеологічних виразів чи коротких фраз по частинах типу:

cela ne laisse rien à désirer – *es lässt nichts zu wünschen übrig (all.)*,
être sur le point de faire quelque chose – *auf dem Punkte stehen, etwas zu tun (all.)*,
Ich liebe das Leben – *j'aime la vie, etc.*

Додамо, що таке буквальне копіювання ідіоми часто призводить до втрати її **“внутрішньої форми”** і до її **“непрозорості”** у новій мові. Так, наприклад, вираз *бути не у своїй тарілці* йде від французького *ne pas être dans son assiette*, де *assiette* має значення **“тарілка”**, а також застаріле **“*position, équilibre*”**, в українській мові етимологія є незрозумілою.

Як відомо, багато **літературних образів** відтворювалося шляхом збереження **“внутрішньої форми”**:

Cendrillon – Золушка – Попелюшка,
Snieгуронька – *Blanche-neige, etc.*

Такий вид калькування є частотним зокрема при відтворенні **латинізмів**:

Per aspera ad astra – Через терни (труднощі) до зірок;
O tempora, o mores! (Cicero) – О часи, о звичаї;
Veni, vidi, vici (Caesar) – Прийшов, побачив, переміг;
Fac simile! – Зроби подібне;
Omnia mutantur – Все змінюється.

Досить часто певний відомий вираз може використовуватися і як калька і як пряме запозичення. Пригадаємо хоча б відомі французькі вирази як:

chercher la femme,
c'est la vie,
à la guerre comme à la guerre, etc.,

які і перекладаються буквально (типу “шукай жінку”), і цитуються без змін як перегринізи.

Калькують переважно образні фразеологізми, фразеологічні порівняння, метафори, метонімії, персоніфікації, гіперболи, прислів'я, приказки, примовки:

qui dit A, dit B,
il y a des tâches sur le soleil,
demander la lune,
mener qn par le nez,
prendre taxi, etc.

На думку Ш. Баллі [1:70], ідіоматичні вирази та звороти, що містять декілька слів, переходять з однієї мови в іншу майже завжди у вигляді кальки. Однак якщо такі вирази містять певні реалії чи архаїзми, то їх скалькувати досить важко.

Якщо “внутрішня форма” інтерпретується невірно, виникає **хибна калька**: так, російська назва рослини *орлики* є перекладом лат. *aquilegia*, що хибно вважалося як похідне від *aquila* (“орел”) [приклад взятий з: 5:211].

Однак сучасний словотвір свідчить про перевагу **гібридних форм**, коли калькування є **не повним, а частковим**, оскільки поєднується з транскрипцією чи транслітерацією, або відбувається одночасна трансформація деяких складових компонентів, тобто калькується лише частина слова чи виразу, як-от:

anticorps (fr.) – антитіло (укр.),
autostrada (it.) – autoroute (fr.), тобто *auto-route, etc.*

Такі форми отримали назву **напівкальки**.

Калькування чи напівкалькування використовується часто при відтворенні **географічних назв**:

les Pays-Bas – Нідерланди,
Cape of Good Hope (ang.) – cap de Bonne-Espérance (fr.) – мис Доброї Надії (укр.),

Terre de Feu (fr.) – Feuerland (all.) – Вогняна Земля,
Notre Dame de Paris (fr.) – Собор Паризької богоматері,
place de Grève (fr.) – Гревська площа (укр.).

Відзначимо також існування **синтаксичних кальок**, коли створюється синтаксична конструкція за моделлю іншої мови, напр.:

aider avec son problème йде від англ. *to help with*.

Однак, по-перше, це не є проблемою лексикології, а по-друге, такі кальки вважаються недоліком перекладу, оскільки відтворюють рефлексивні моделі іншої мови.

Наприкінці, підтримаємо думку Ш. Баллі [1:70] про те, що при перекладі калька використовується частіше, ніж запозичення у тих випадках, коли необхідно передати загальні ідеї, абстрактні поняття, почуття тощо. Сучасні дослідники вважають поширення кальок як результат надмірного використання, зловживання запозиченням іноземних слів. До того ж, мови, в яких є схильність до словоскладання (як, наприклад, німецька), як правило, надають перевагу калькуванню, а не простому запозиченню. Що ж до спільних рис і відмінностей, то вони відрізняються швидше за формою.

Перспективи дослідження. Таким чином, зроблений нами невеличкий огляд проблем французького калькування робить лише першу спробу постановки проблеми і розробки таксономії. Очевидним є факт необхідності більш прискіпливого аналізу, чому потрібно присвятити спеціальне монографічне дослідження. Зокрема, перспективою можна вважати розробку моделей, типів, видів, опозицій, критеріїв виділення кальок і калькування. Результати такої праці сприятимуть як глибшому розумінню французької мови, її типології, семантики, лексики, так і перекладацькому чи порівняльному аналізу, зокрема в плані співставлення з українською мовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баллі Ш. Французская стилистика / Шарль Баллі; [пер. с франц.; под ред. Е. Г. Эткинда]. – [3-е изд.]. – М.: Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009. – 384 с.
2. Алимов В. В. Теория перевода. Перевод в сфере профессиональной коммуникации / Вячеслав Вячеславович Алимов. – [2-е изд., испр.]. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 160 с.
3. Дзенс Н. И. Теория и практика перевода / [Н. И. Дзенс, И. Р. Перевышина, В. А. Кошкарров]. – СПб.: Антология, 2007. – 560 с.
4. Зарицький М. С. Переклад: створення та редагування / М. С. Зарицький. – К.: Парламентське видавництво, 2004. – 120 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.